

OSMANLI DENİZ HAMAMLARI

Süleyman BEYOĞLU*

Deniz hamamları salaştan yapılmış kapalı yerlerdi. İçlerinde kenarlarında soyunma yerleri vardı. Sahile iskeleler ile bağlı olan bu dört köşe tahta havuzların altlarında birer ızgara bulunurdu. Suyun en derin yeri ekseriya birer ızgara boyunu geçmezdi. Boğulmak tehlikesi yoktu. Buna mukabil çivilerden, ızgara tahtaların sökülmesinden yaralananlar olur. Etraftan tuzlu suda "bir şey olmaz" tesellisinden gayrı tedavi imkanı bulunmazdı.

Hamamlardan dışarı çıkmak kadınlar için katiyen yasaktı. Zaten yüzme bilen kadın yok gibi bir şeydi, bilenler kurbağalama veya yan yüzerler, havuz içinde dört dönerlerdi. Erkeklerden dışarı açılanlar nadirdi. Havuzun kazıkları aralarından süzülerek veya denizin sathına kadar tahta perde altından dalarak geçerlerdi. Fakat tanınmış kimseler olmaları şarttı, yoksa etraftan bağrıışmalar olur, deniz hamamcısına polis ceza yazardı. En makbul yüzme çift kulaç, en makbul atlama çömlek kırma idi. (Fikret Adil, "Deniz Hamamından Plaja", Tan Gazetesi, 9 Ağustos 1941).

İnsanlar ulaşım, beslenme, ticaret, ürünlerinden yararlanmak, serinlemek, eğlenmek ve spor yapmak gibi pek çok sebeple denizlerden istifade etmektedirler. Türk insanının bozkırlara alışık yapısı, denize mesafeli yaklaşmasına neden olmuştur. Başlangıçta denize alışık olmayan Osmanlı Türkleri giderek artan bir şekilde coğrafyasını çevreleyen denizlerden bütün faaliyet alanlarında yararlandılar. Osmanlılar'ın çağdaşı denizci toplumlara göre denizlerden askerlik, deniz ticareti, beslenme, spor ve eğlenmek amacıyla daha fazla yararlandığını söylemek doğru olmaz. Osmanlı Donanması'nda ki bazı askerlerin yüzme bilmemeleri de denize olan ilginin yeterli olmadığını göstermektedir. Bu eksikliği hisseden Osmanlı Devlet adamları donanmaya levend kaydı yaparken sahil çocuklarını tercih ediyorlardı. Hatta Osmanlı toplumunda boğulmak üzere olan insanları kurtarmak önemli bir meziyet olarak görüldüğünden kurtarıcılar devlet tarafından tahlisiye madalyasıyla ödüllendirilmekteydi. Osmanlı toplumunda iyi yüzme bilmenin büyük bir ustalık ve yetenek olarak kabul edildiği bilinmektedir.

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Osmanlı Devleti, tebaasının deniz banyosu ihtiyacını karşılamak üzere sahillerde özel mekanlar geliştirmiştir. İnsanların denize girilebildiği sosyal mahremiyet kavramına da aykırı düşmeyen deniz üzerinde dört tarafı kapalı mekanlara Osmanlılar *derya hamamı* veya *deniz hamamı* adını vermişlerdir. Bunlara rağmen, sosyal hayatı; dinî, hukukî ve ahlakî kurallar çerçevesinde çizilen Osmanlı insanının güneş banyosu ve yüzmeden yeterince yararlandığı iddia edilemez. Deniz hamamları, İslamî anlayışa uygun yüzmeye, eğlenme ve güneşten yararlanma yaklaşımının sonucu ortaya çıkmıştır. Deniz veya derya hamamı denilen deniz üstündeki yapılaşmalar yüzmekten ziyade, tıpkı normal hamamlar gibi yıkanma esaslı teşekküllerdir. Deniz hamamlarında, toplumsal yapıya uygun olarak gözden ıraklık ve güvenlik ön plânda tutulmuştur.

Deniz hamamları hakkında arşiv vesikalarına dayanan ciddi araştırmalar yok denecek kadar azdır. Aslında arşivlerde ve literatürde bu konuda yeterli bilginin bulunmaması ilgisizliğin sebeplerinden biridir. Ayrıca arşivlerde rastlanılan belgeler ise deniz hamamlarında yaşanmışlardan ziyade, işin teknik ve mali yönüne açıklık getirir niteliktedir. Arşivlerde çalışanların çok yakından bildiği gibi bulunabilen çok sayıda belge her zaman yeterince enformatik karakterli olamayabilmektedir. Fakat sosyal hayatla ilgili yapılan araştırmalar arttıkça Osmanlı insanının denizle ilgisinin bilinmeyen yönleri ortaya çıkacaktır. Bu çalışmanın amacı yeni bilgilerle konuya katkı sağlamaktır.

Deniz Hamamlarının Ortaya Çıkışı

Deniz hamamlarının genellikle XIX. yüzyıl başlarında ortaya çıktığı söylenmekte ise de bu bilgi hem yüzeysel, hem de hiçbir ciddi kanıtla dayandırılmamıştır. Oysa XVII.yüz yılın ünlü gezgini Evliya Çelebi, İstanbul hamamlarını sayarken kaptanlara mahsus deniz hamamının varlığından bizi haberdar etmektedir¹. Ayrıca şehirdeki temâşâgâh ve meydanları sayarken Langa Kapusu Meydanı ve Langa deniz hamamından söz etmektedir². Evliya Çelebi bununla da kalmayarak Eyüp'teki deniz hamamı mesiresini şöyle anlatır³: **“Yine kayıklar ile cümle ehîbbâ her cum'a günleri bu Eyüb şehri önündeki cezireler mabeynindeki haliçlere girüp cümle 'aşıkân-ı ma'sukân-ı müştâkân bilâ vasıta birbirlerine der-agûş edüp felekten kâm alup deniz mâlikleri gibi adem melekleri nilgûn futa ile şinâverlik iderler ve her cezirelerin çemenzârlarında 'ayş u nûş idüp gam-ı dünyayı ferâmûş edüp sohbet-i hasıl-hâs iderler. Bu cây-ı müferrih dahı bir diyâra mahsûs**

¹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Haz. Orhan Şaik Gökyay), I, İstanbul 1996, s.137.

² *Aynı eser*, I, s.206.

³ *Aynı eser*, I, s.169.

değildir, illâ şehir-i Eyyub'a mahsûsdur." Evliya Çelebi'nin bu kayıtlarından Osmanlı deniz hamamlarının XVII. Yüz yıldan önce de sosyal hayatın içinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Yani bazı araştırmacıların iddia ettiği gibi, deniz hamamları batılılaşmanın tesiriyle Osmanlı toplumuna gelmiş yeniliklerden değildir. Yine 23 Zilhicce 1197/1781 tarihli belgeden İstanbul'da Davud Paşa iskelesi yakınlarında deniz hamamı çeşmesinin varlığını öğreniyoruz⁴. Bu bize Davud Paşa İskelesi civarında XVIII.Yüz yılda bir deniz hamamının bulunduğuna işaret etmektedir. Reşad Ekrem Koçu, 1826-1850 yılları arasında İstanbul'da üç tane hamam bulunduğunu bunlardan en eskisinin Çardak iskelesinde, diğerlerinin Salı Pazarı ve Kumkapı'da olduğunu yazmaktadır⁵.

Osmanlı arşivinde rastlanan diğer bir belgeden 1829 yılında İzmir'de de Mütesellim Tahir Paşa'nın izniyle birden fazla deniz hamamının yaptırıldığını öğreniyoruz. Bunlar İzmir'deki hastaneye gelir sağlamak üzere Hariciye eski katibi Emin Efendi tarafından inşa ettirilmişti. Fakat uzun süredir işletilen deniz hamamları Redif Miralayı Hacı Reşid Bey'in emriyle mahkeme kararı olmaksızın yıktırıldı. Hacı Reşid Bey aleyhinde açılan tazminat davasında yaptığı işin yanlış olduğunu kabul ederek, davacıdan özür diledi. Hamamların yerine on iki bin kuruş harcanarak bir iskele yapılmış olduğundan, iskelenin korunmasına karar verildi. Davacı Emin Bey davasından vazgeçti. Böylece İzmir şehrinde en azından yirmi yıldan fazla deniz hamamlarının kullanıldığı bilinmektedir (28 Şubat 1853)⁶.

Osmanlı Devleti'nde batılılaşmanın getirdiği sosyal hayattaki değişmelerin deniz hamamlarının çoğalmasında etkili olduğu söylenebilir. Hatta çoğunlukla deniz hamamlarının Avrupa'daki yenilikleri daha çabuk algılayan gayrimüslimlerin yoğun yaşadığı bölgelerde olması dikkat çekicidir. Deniz hamamları, inşa ve işletmesinde de gayrimüslimlere sıkça rastlanmaktadır. 12 Mart 1847 tarihli bir Şurâ-yı Bahri kararından, o tarihte Haliç kıyısındaki Tersane-i Amire'de iki deniz hamamının mevcut olduğu ve bir gayrimüslim vatandaş tarafından köprünün Karaköy ayağında açılmak istenen üçüncüsüne deniz trafiğini engelleyeceği için başka bir yerde yapılması kaydıyla izin verildiği öğrenilmektedir⁷.

⁴ Başkanlık Osmanlı Arşivi (BA),Cevdet,Belediye,Nr.6337;Malumat, 29 M 1312, Nr. 89782, s.151.

⁵ Reşad Ekrem Koçu, "Deniz Hamamları", *İstanbul Ansiklopedisi*, VIII, 4438-4442; Aynı müellif, "Eski İstanbul'un Deniz Hamamları" *Hayat Tarih Mecmuası*, Sayı 8 (Eylül 1972), s.20-22.

⁶ BA, A. MKT. UM, Nr.127/44.

⁷ BA, Yıldız Arşivi, Resmi Maruzat (YA.RES), Nr.108/48; Kamil Şahin, "Deniz Hamamı", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, IX, s.155.

Deniz Hamamlarının Kurulması ve Düzeni

İlk yıllarda deniz hamamlarının kurulup, işletilmesi Tersane-i Amire'nin görevleri arasındaydı. Aynı kurum, denize girilecek halka açık yerlerin düzenlenmesi, deniz kazaları ve boğulmalardan da sorumluydu. Tersane-i Amire, boğulmaları önlemek için özel alanlar dışında denize girmeyi de yasaklamıştı. Tersane-i Amire, deniz mevsimi yaklaştığında ilgililere deniz hamamlarının iltizama verileceğini gazetelerde ilan ederek duyururdu. Mesela, 28 Muharrem 1286/10 Mayıs 1869 tarihinde Cısr-i Cedid hamamları için ihaleye katılmak isteyenlerin ayın 29 ve 30'un da sabah saat 6 ile 9 arasında Tersane-i Amire meclis dairesinde bulunmaları ilan edildi⁸. Burada yapılan ihalede Deniz hamamlarının işletme hakkı iltizamla mevsimlik olarak, en uygun veya yüksek bedeli teklif eden mültezime verilirdi. Bu yıllarda Haliç'te denize girenler arasında boğulma olaylarının sıkça meydana gelmesi Şûrâ-yı Bahriye'yi harekete geçirdi. Şura-yı Bahriye, Tersane-i Amire'ye yeterince deniz hamamı inşa edilmediğini hatırlatarak, sorunun çözümü için; izinsiz yapılan hamamların zaptiyece yıktırılıp, İstanbul'un Boğaziçi, Üsküdar, Kumkapı ve diğer bölgelerinde yeni deniz hamamlarının açılmasını istemiştir⁹. Şura-yı Bahriye, böylece deniz hamamlarının yapılması ve işletilmesiyle hazinenin önemli bir miktarda gelir elde edeceğini de düşünüyordu.

Deniz hamamları genellikle deniz dibine çakılan kazıklar üzerine inşa edilir, hamama karadan bir iskeleye geçilir, derin olmayan sahillerde istenilen derinlik bulununcaya kadar açıkta kurulurdu. Hamamlarda kullanılan kazık ve keresteler suya dayanıklı, akıntılı yerlerden uzak, dışardan görmenin mümkün olmadığı tahtadan yapılmış barakalar halinde olurlardı. Yerleşim yerlerinde üstten görünmemeleri için hamamın üstü branda bezleriyle kapatılırdı. Bu hamamlar sonbahar gelince kapatılır, keresteleri yeniden sökülür, şayet sökülmezlerse baharda tahrip edilen kısımlar onarılarak içi ve dışı boyanırdı. Hamamların iç kısmında küçük soyunma kabinleri, dar gezinti alanları, bir kahvehane ile suları denize karışmayan bir helası bulunurdu. Kadın ve erkekler için yanyana inşa edilen hamamlar arasındaki mesafe, kadınlar hamamındaki seslerin erkekler hamamından işitilmeyecek kadar uzaklıkta olurdu. Her hamamda bir yüzme hocası (cankurtaran) ile bir belediye çavuşu, çifte hamamların arasında da kayıkla dolaşan zaptiyeler görev yapıyordu. Bu zabıta, iki hamam arasında sandalla dolaşarak, erkekler hamamının sınırını aşıp kadınlar hamamının bölgesine geçmek isteyenlere engel olurdu. Hanımlar ne kadar iyi yüzme bilirlerse bilsinler tahta perdelerin dışına çıkamazlardı. Mesela, Meclis-i Ahkamı Adliye yayınladığı bir talimatnamede (9 Mayıs 1850)

⁸ *Terakki*, 28 Muharrem 1286, Nr. 134, s.8.

⁹ Kamil Şahin, "Deniz Hamamları", *Vakıflar Dergisi*, sayı:XXXIII(Ankara 1994), s.243-254.

Fenerbahçe Mesiresi kenarından denize giren kadınları kayıkla deniz tarafından gelerek seyretmeye teşebbüs eden erkeklerin zabıtaca engellenmesi gerektiğini belirtmiştir¹⁰. Deniz hamamlarında içki içmek ve satmak kesinlikle yasak olduğu gibi, hamama sarhoş olarak gelenlerde kabul edilmezlerdi. Buralarda sadece limonata ve yiyecek gibi şeyler satılabilirdi. Yüzme bilmeyenler için havuzun kenarlarına halatlar gerilir ve bu halatlara tutunarak yüzülürdü. Deniz hamamı işletmecisi müşterilerin kullanımı için yeteri kadar uzun don, havlu, çıkma ve peştamallar bulundururdu¹¹ ve isteyenler kurallara uygun olmak şartıyla kendi takımlarını da yanlarında getirebiliyorlardı. Erkekler göbekte dizler arasını örten şortlarla, çıkmalık peştamal ve havlular kullanılıyordu. Kadın kıyafetleri ise boğazdan ayak bileklerine kadar inen gecelik benzeri uzun bir gömlek veya bluzla, en kısıası diz kapağının altına kadar çıkabilen uzun dondan ibaretti¹².

Yerel idarelerin teşekkülü ile deniz hamamlarının Şehremaneti'ne bağlanmasının düşünüldüğü görülmektedir. Nitekim 6 Ekim 1868 tarihli Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnamesi'nin 4. maddesiyle "münasib mevkilerde deniz hamamları tertip ve teşkiline" belediye yetkili kılınıyordu¹³. Ancak bu nizamnamenin hemen yürürlüğe konmadığı görülmektedir. Teşkil edilen deniz hamamlarında boğulanların kurtarılması ve güvenliği hakkında sahillerde bir yardım yeri oluşturulması ile diğer tedbirlerin alınmasına dair Tıbbiye-i Mülkiye tarafından hazırlanan raporda; çoğunlukla boğulmaya sebep olan şeyin deniz hamamlarının güvenli yapılmayışı olduğu vurgulanmıştı. Bu durumun düzelmesi için bazı önlemler alınmışsa da, hamam binalarının geçici sayılmasından dolayı imal ve idareleri layıkıyla yapılamıyordu. Bunu dikkate alan Şurâ-yı Devlet dairesi deniz hamamlarıyla ilgili bütün yetkileri Şehremaneti'ne, yani belediyeye vermek istedi (10 Mayıs 1870). Aynı tarihlerde deniz hamamları hakkında dört maddelik bir nizamname tasarısı hazırlanmıştı. Bu tasarıya göre umumi deniz hamamları belediye tarafından verilecek haritalar (projeler) üzerine inşa olunacaktı. Hamamlar, taşlık, uçurum yerler ile dört kadem derinlikten fazla olmayacak, havuzları ızgaralı ve hücreler korunaklı olacaktı. Akıntılı yerlerde umumi ve hususi hamamlar inşa edilemeyecekti. Yalılara mahsus özel hamamlar derinliği iki buçuk kademden fazla olan yerde bulunursa, umumî hamamları gibi altı ızgaralı olacaktı. İstanbul ve çevresi sahillerde hamam yapılacak mahaller, her sene inşasından iki ay evvel özel

¹⁰ BA, Meclis-i Vâlâ, nr: 4978.

¹¹ R.E. Koçu, "Deniz Hamamları", *İstanbul Ansiklopedisi*, VIII, İstanbul 1966, s. 4440.

¹² Selahaddin Ali, *Hamamlar*, İstanbul 1334; K. Şahin, *aynı makale*, s.155; Gökhan Akçura, "Deniz Hamamları", *İstanbul Ansiklopedisi*, III, s.24-25.

¹³ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, IV, İstanbul 1995, s.1617.

evrak ve gazetelerle belediye tarafından ilan edilecekti. Hamamlar dışında sahillerde denize girenler cezalandırılacaktı. Deniz hamamlarının idare ve imâlinden belediye sorumluydu. Bu tarihlerdeki hamamların da nitelik ve nicelikçe yetersiz olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Hamamların dışında denize girmek yasak olduğu halde hamam miktarının ve sıhhi koşullarının yetersizliğinden bu yasak uygulanamıyordu. Bunun için yeni hamamlara ihtiyaç vardı. Şehremaneti, İstanbul, Kadıköy, Adalar ve Boğaziçi'nde erkek (21) ve kadınlara (5) ayrılmış 26 tane hamamın daha yapılması kararlaştırdı (28 Eylül 1870). Kadıköy, Salacak, Büyükkada, Çatladı Kapı, Yeni Kapı'da kadın ve erkeklere ayrılmış ikişer, Heybeliada, Üsküdar Mumhane İskeleyi'nde, Beylerbeyi'nde Havuzbaşı İskeleyi'nde, Paşabahçe, Büyükdere, Tarabya, Bebek, Kuruçeşme, Ortaköy, Beşiktaş, Kabataş, Salı Pazarı, Köprü, Eski Köprü, Makriköy, Ayasofya'da birer adet erkek deniz hamamı açılacaktı. Şehremaneti meclisi, inşa edilecek hamamlardan alınacak ücret, vergi ve ihale şartlarını belirleyerek Dahiliye Nezareti'ne sundu. Bu teklife prensipte itiraz etmeyen Bahriye Nezareti, kararı kabul etmek için deniz hamamlarından 1870 yılında ruhsat bedeli olarak elde ettiği 96.650 kuruş gelir kaybının hazineden karşılanmasını istedi. Bu talep doğal karşılanarak 11 Haziran 1871 tarihinde deniz hamamlarının idaresinin tümüyle şehremanetine devredilmesi için, konu Şûrâ-yı Devlet'e havale edildi¹⁴. Şûrâ-yı Devlet'te konu etraflıca görüşüldü. Buradaki tartışmalardan biri de kadın ve erkeğin tek hamam olan yerlerde, burayı nöbetleşe kullanılması üzerine idi. Eğer deniz hamamı bir tane ise alaturka saat ile sabahları saat üçe kadar erkekler, üçten dokuzaya kadar kadınların ve dokuzdan sonra yine erkeklerin kabul olunacağı konuşulmuş, fakat tedavi için genellikle sabah ve akşamları denize girilmekte olduğundan bu zamanların yalnız erkeklere ayrılmasının uygun olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca erkek ve kadının aynı hamama girmeleri halinde bazı ahlâksızlıkların olması ihtimali üzerinde duruldu. Neticede deniz hamamlarının çifte yapılması kararlaştırıldı. Hamamların dışında sahillerde denize girilmesinin önlenmesi amacıyla, maaşı deniz hamamları gelirlerinden karşılanacak *mubassır* denilen görevlilerin tayin teklifi ise kabul edilmemiştir. Buna gerekçe olarak da mubassırların yeni bir malî külfet getireceği ve zaten İstanbul sahillerinde eskiden beri denize girmenin yasak olduğu, takibinin ise zabıta ve liman idaresi tarafından yürütüldüğü ileri sürülmüştür. Görüşmelerde tartışılan diğer bir konu ise; deniz hamamlarında içki kullanma idi. Deniz hamamlarında yasak olduğu için, içki kullananlara para cezası verilmesi maddesinin gereksiz olduğu üzerineydi. Deniz hamamlarında genel ahlâka ve nizamaya aykırı hareket edenleri ve işret kullanılmasını men etmek için şehremanetinin tayin ettiği bir görevlinin

¹⁴ BA, Şûrâ-yı Devlet (ŞD), Bahriye, Nr. 2/12, Lef 1-9.

bulundurulması yeterli görülmüştür. Ayrıca şehremanetince teklif edilen hamama giriş ücretleri fazla bulunup, indirim yapıldı. Halkın yüzme bilmemesi sebebiyle bu yıllarda boğulmaların arttığı anlaşılmaktadır. Boğulanları kurtarmak amacıyla deniz kenarlarında cankurtaran (iane) mevkileri yapılmıştı. Boğulma sebepleri deniz hamamlarının yeterli sayıda olmaması, sağlam yapılmaması ve açıkta denize girilmesine bağlanmıştır. Deniz hamamları dışında denize girmenin de tamamen yasaklanmadığı vurgulanmalıdır. Deniz hamamı ücretini ödemeyecek veya hamamlardan uzak yerlerde bulunanların böyle bir yasağa tabi tutulmalarının haksızlık olacağı düşünülüyordu. Halkın arzu ve doğal ihtiyaçlarından sayılan fiillerin töhmet ve kabahat sayılmayacağından dolayı açıkta denize girenlere para cezası verilemeyeceğinden bunlar nizamnameden çıkarıldı. Nizamnameye göre üç sınıfa ayrılan hamam sayısı önce elli ikiye çıkarıldı (23 Temmuz 1870)¹⁵. Deniz hamamlarının sayısı iki yıl kadar sonra yirmi sekizi kadınlara, otuz dördü erkeklere olmak üzere toplam altmış ikiye çıkarılmıştır¹⁶. Deniz hamamları hakkında nizamname kanun mecmuası Düstûr'da yayınlanmamıştır. Umumî Deniz Hamamları Nizamnamesi, 23 Cemaziyelâhir 1289 (27 Temmuz 1872) tarihinde Şurâ-yı Devletce tedkik ve kabul edilmiş olmasından dolayı şehremaneti meclisinin nizam defterine kaydedilerek yürürlüğe konulmuştur. Ancak umumî deniz hamamları nizamnamesinin iradesi çıkıp, resmi prosedürü tamamlanmamıştır. Nitekim umumî deniz hamamlarının eskiden beri uygulanmakta olan nizamnamesinin yetki sahasını tayin ve gereken tadilatın yapılabilmesi için Şehremanetince Dahiliye Nezareti'ne 22 Kasım 1920 tarihli başvurusu üzerine Müdevvenat-ı Kanuniyye Müdüriyeti yaptığı inceleme sonucu umumî deniz hamamlarıyla ilgili iradenin çıkmadığını tesbit etmiştir¹⁷. Dolayısıyla nizamnamenin resmi prosedürü tamamlanmamıştır. Nihayet son şekli verilen deniz hamamları nizamnamesi on altı madde halinde Şurâ-yı Devlet'ten geçti. 16 Safer 1292(24 Mart 1875) tarihinde resmen yürürlüğe konan umumî deniz hamamları nizamnamesinin 13.maddesinde hamam ücretleri şöyle belirlenmişti: Hamamlardaki özel localarda denize girecek olanlar ister takımı hamamdan alsın, ister almasın üç bakır akçe, umuma mahsus havuza takımı hamamlardan alıp girenlerden iki, kendi takımıyla yıkananlardan bir kuruş alınacaktı. Buralardan indirimli yararlanan subaylar, zaptiyeler ve çocuklar bu ücretlerin yarısını, er ve erbaşlar on para ödeyeceklerdi¹⁸. Yürürlüğe giren nizamname ile önceki deniz hamamlarına ilaveten ihtiyaca göre Yeniköy,

¹⁵ BA, ŞD, Nr. 675/43, Lef, 1-16.

¹⁶ BA, A. MKT. ŞD, Nr. 15/15, Lef, 1-3.

¹⁷ BA, DH.UMVM Nr. 88/25.

¹⁸ Umumî deniz hamamlarının nizamnamesinin metni için bk. O.N. Ergin, *aynı eser*, IV,s.2142-2144.

Ahırkapı, Beykoz, Kumkapı, Ayestefanos, Davut Paşa, Üsküdar Ayazma İskelesi, Yeni Mahalle, Samatya, Çengelköy, İstinye, Hamam İskelesi, Moda Burnu ve Kuleli'ye yeni deniz hamamları inşa edilmesine karar verilmiştir. Böylece hamam sayısı yirmi yedi yerleşim yerinde erkek ve kadınlar olmak üzere ikiye, altı yerleşim yerinde yalnızca erkeklere olmak üzere altmış ikiye çıkarılmıştır¹⁹. 5 Ekim 1877 yılında çıkan Vilayet-i Belediye Kanunu'nda "*...sahil olan mahallerde deniz hamamları yapılarak halkın açıktan suya girmesinin men'ine*" karar verildi²⁰.

Deniz hamamlarının yalnız Osmanlı başkenti İstanbul'da değil, diğer sahil şehirlerinde de varlığı bilinmektedir. Mesela Hicaz ve Askeri Demiryolları ve Limanlar idaresi tarafından işletilen İzmir rıhtımı üzerindeki tramvay ve deniz hamamları 13 Ekim 1917 tarihli Meclis-i Vükela kararı gereğince belediyeye devredilmişti²¹. Kal'e-i Sultaniye ve Biga havalisinde bir çok banyo ve mesire yeri bulunmasına rağmen 1916 yılına kadar bir deniz hamamı bulunmuyordu. Deniz hamamının bulunmaması banyo mecburiyetinde bulunanların o günlerin anlayışına göre adaba aykırı olarak açıkta denize girmelerine sebep oluyordu. Kara Biga belediyesi hem adaba aykırı denize girmeyi engellemek ve genel ihtiyacı karşılamak, hem de önemli bir gelir kaynağı yaratmak amacıyla bir deniz hamamı inşasına 1916 Haziran'ında başladı²². Bu belgelerden anlıyoruz ki, deniz hamamları ihtiyaç duyulan her sahilde toplumsal ihtiyacı karşılamak veya gelir elde etmek için inşa edilmiştir. Fakat çeşitli yerlerdeki deniz hamamları ve banyoları hakkında şimdilik fazla bilgi ve belgenin bulunmadığı da vurgulanmalıdır.

Deniz Hamamlarının İşletilmesi

Belediyelerce ihaleye verilen deniz hamamlarının işletilmesinde bazı sorunlar yaşandığı görülmektedir. Nitekim İstanbul Şehremaneti, 1874 yılında Cısr-ı Cedid hamamları işleticisi Eyüp Sabri Efendi'den şikayetçi oldu. Taraflar arasında yapılmış sözleşmeye göre hamamlar noksansız olarak 1 Kasım'da belediyeye teslim edilecekti. Oysa belediye adına Şûrâ-yı Devlet'e başvuran umumi müfettiş Ahmet Bey, hamamların süresinden 15-20 gün evvel boş bırakıldığını iddia ediyordu. Hamamlar boş kaldığı sürede fırtına ve mavnaların çarpmasından 4040 kuruş tutarında zarar görmüştü. Belediye zararın tazminini Eyüp Sabri Efendi'den istedi. Görülen davada işletici hamamı vaktinde teslim ettiğini ve hamamın harap olması durumunda belediyenin kendisini protesto etmesi gerektiğini ifade etti. Muhakeme sonucu belediyenin Eyüp Sabri Bey'i

¹⁹ O.N. Ergin, *aynı eser*, IV, s.2144-2145.

²⁰ O.N. Ergin, *aynı eser*, IV, s.1659.

²¹ BA, BEO, Nr. 336982.

²² BA, DH. UMVM Nr. 139/59.

uyarmadığı ortaya çıkarak, belediyenin tazminat talebi kabul edilmedi (29 Kasım 1876)²³.

Büyükada Yat Kulübü adlı İngiliz şirketi, 2.000 sterlin kuruluş sermayesiyle Büyükada'da sirk, kulüp, kiraathane, otel, lokanta, bar, tiyatro ve deniz hamamları kurmak ve işletmek v.s amacıyla 1906 senesinde kurulmuş, 13 Aralık 1914'de Cavid Bey ve arkadaşları tarafından Osmanlı anonim şirketine dönüştürülmüştü. Osmanlı sosyal hayatının merkezi olan İstanbul'da sun'î ve tabî'î sıcak ve soğuk su hamamları ve deniz banyoları işletmek, bunlara gerekli kuruluşları kiralamak, inşa etmek üzere İttifak Alyans Hamamları Osmanlı Anonim Şirketi ünvanı altında bir şirket kuruldu²⁴. Şirketin kurucuları Antuvan Abdullah ile vükelâ-yı deavîden Vilademir Mirmiroğlu Efendiler idi. Şûrâ-yı Devlet şirket nizamnamesi hakkında konuyla ilgisi bulunan Şehremaneti'nden görüş aldı. Belediye encümeni Rusûm-ı Belediye Kanunu'nun 4. maddesi gereğince eğlence yerlerinden sayılan hamam inşasının belediyeden ruhsat alınmasına bağlı olduğu gibi, umumi deniz hamamları nizamnamesinin birinci maddesi hükmünce bunların inşa, idare ve müzayede ile ihalesi hakkının Şehremanetine ait olduğunu belirtti. Belediye kurulacak şirketin ileride bir hak iddiasında bulunmaması için şirket nizamnamesinde "*Şehremanetinden ruhsat almak şartıyla sun'î ve tabî'î sıcak ve soğuk su hamamları ve umumi deniz hamamları nizamnamesine tevfikân şehremanetinden müddet-i mu'ayyene ile iltizam edildiği takdirde deniz banyoları işletmek ve bu bab da muktezi mü'essesatı isticar ve inşa etmek üzere zîrde vâzî'yü'l imza Antuvan Abdullah ve Viladimir Mirmiroğlu Efendilerle tertib ve ihracı bervech-i ati kararlaştırılan hisse senedâtına kayd olunarak işbu nizamnâme-i dahiliyi kabul edecek hissedârân beyninde bir Osmanlı Anonim Şirketi teşkili şeklinde*" tadilat yapılmasını gerekli görmüştür²⁵. Dahiliye Nezareti gereğinin yapılmasını 1 Temmuz 1921 tarihinde sadarete bildirdi.

Deniz hamamları suya dayanıklı keresteden yapılıyordu. Önce kereste sütunlar deniz dibine çakılır, deniz üstünde bir platform oluşturulurdu. Bunun dört tarafı kapatılır, ortası havuz şeklinde bırakılarak, çevresi ızgaralar ile kapatılırdı. Şehremaneti başmühendisi bu yapıyı kontrol ederdi. Mevsimi bittiğinde sökülen hamam keresteleri ertesi yıla saklanırdı. Fakat deniz hamamların ahşap olmaları, fırtınalar ve gemi çarpmaları sebebiyle kısa ömürlü

²³ BA, A.MKT. ŞD, Nr. 30/75

²⁴ Ali Akyıldız, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, İstanbul 2001, s.266.

²⁵ BA, DH-UMVM.Nr.89/12

olmalarından, sık sık onarıldıkları görülmektedir.²⁶ Mesela Cisir-i Cedid (Karaköy Köprüsü) yanında bulunan ve her sene müzayede ile kiraya verilen iki adet deniz hamamının 1880 yılında tamir edilemeyecek derecede harap olmasından dolayı yeniden inşası için keşfi yapıldı. Hamamın keşif bedeli 81.500 kuruş tutuyordu, iş kefalet senediyle Kastel kalfaya verildi. Deniz hamamının mevsimine yetişmesi, işe hemen başlanmasıyla mümkün olabilecekti. Şehremaneti 21 Haziran 1880 tarihinde gereken paranın verilmesini varidat-ı emanetden istedi. Şurâ-yı Devlet'den Dahiliye'ye paranın verilmesi yazıldı. Ancak deniz hamamlarının enkazının satılarak bedelinin de kullanılması şartıyla tahsisatın verilmesi kabul edildi. Nezaretin paranın harcanmasını büyük bir dikkatle takip ettiği görülmektedir²⁷. Bir yıl önce 81.500 kuruş akçeye inşa ettirilen Cisir-i Cedid deniz hamamları ertesi yıl baş müfettiş Mehmed Efendi, bahriye baş mimarı Hüsnü Efendi ve sersutûnî Dimitraki Beyler tarafından keşiften geçirildi. Bu hamamların mevsimlik tadilatı için Osmanlı altını 100 kuruş olarak sayıldığında 60.669 kuruş gerekliydi. Ancak Şehremaneti hamamlardan geçen sene iltizam bedeli olarak 79.000 kuruş kazanmış ve zarar etmişti. Şurâ-yı Devlet, Cisir-i Cedid hamamlarının tadilat ihtiyacının, kâr ve zarar hesaplarını da dikkate alarak hamamların inşası sırasında yapılan keşif raporunda, söz konusu edilmediğini de öne sürerek şehremanetinin bu hamamların tadilatı için yalnızca 5.000 kuruş harcamaya yetkili olduğu bu miktar üzerindeki harcamalar içinde tekrar izin alınması gerektiğine karar verdi²⁸. 14 Nisan 1881 tarihinde Yenikapı deniz hamamlarının locaları, havuzları ve hamamlara geçilen köprüler dahil 14.354,5 kuruşa müteahhit Andon kalfaya yaptırılmıştı²⁹. 1884 yılında ticaret maksadıyla Makriköy sahilinde ruhsatsız yapılmış ondan fazla deniz hamamı bulunuyordu. Ancak hamamlardan inşası bitmek üzere olan biri Yenikapı liman memuru muavini Mülâzım İsmail Bey'in deniz yoluyla gönderdiği askerler tarafından yıkıtıldı. Bu yıkıma Küçükçekmece Kaymakamı İzzet Bey memleketin şerefini ihlâl, belediye gelirlerine aykırı olduğu gerekçesiyle şiddetle karşı çıktı. Şehremaneti de böyle hiçbir karara dayanmadan yapılan yıkımların Makriköy'e gelen ziyaretçi ve ahalinin deniz hamamından istifade ve istirahatlerini engellediğini düşünüyordu³⁰. Yine 1888 senesinde Cisir-i Cedid'e bağlı deniz hamamlarının tekrar tamir edildiği görülmektedir. Bunların tamiri mecdidi 19

²³ BA, ŞD, Nr. 696/16, Suyun içinde sal gibi yüzen deniz hamamları yıprandığından hemen her yıl onarılmak mecburiyetindeydi. 1305 yılında Cisir-i Cedid hamamlarının tamiri için belediye 19.400 kuruşu Çabaki Yani kalfaya verdi (BA, ŞD, Nr. 730/4).

²⁷ BA, ŞD, Nr. 693/4, Lef 1-2.

²⁸ BA, İ-ŞD, Nr. 30/39.

²⁹ BA, ŞD, Nr. 699/56.

³⁰ BA, ŞD, Nr. 708/4, Lef 1-20.

kuruş hesabıyla 7.900 kuruşa harik seramelesi Andon kalfaya verildi³¹. Ertesi yıl aynı hamamların fırtınalar yüzünden altında bulunan fiçılardan bir kaç kaybolmuş ve bazı yerleri yıpranmış olduğundan tekrar Andon kalfaya 11.000 kuruş bedel ile tamir ettirildiği tespit edilmektedir³². 1880 senesine mahsuben Salı Pazarı hamamları Hüseyin Avni Efendi ile Beşiktaş hamamı sahibi Hacı Emin Efendi ve ortaklarına iki taksitte verilmek üzere 39.000 küsür kuruş bedel ile ihale edilmişti. Fakat diğer hissedarların dava açması üzerine hamamlar hasılatına haciz konuldu. Ayrıca müşteriler de dağılmıştı. Deniz hamamı işletmecileri 53.700 kuruş zarara karşı haciz edilen 20.000 kuruştan 5000 kuruş kendisine verilirse sulha razıydı (31 Mayıs 1893)³³. İhale neticesi alınan hamamlardan zarar edenlerin de olduğu görülmektedir. Mesela üç sene süre ile deniz hamamlarını işleten mütezim Hüseyin Avni Efendi, 1894 yılındaki kolera salgını, havaların iyi gitmemesi ve ertesi sene de depremden dolayı hamamlara olan rağbetin azaldığını iddia ederek zarar ettiğini beyan etti. Zararının ihale bedelinden karşılanmasını istedi. Yapılan araştırmada mütezimin gelir gider defterleri incelenerek 1893 senesinde 55.107, 1894 senesinde 75.418 kuruş 30 para zarar ettiği anlaşılmıştı. Toplam 130.525 kuruş 30 para zarar bulunuyordu. Müteahhit 1892'den itibaren üç senelik ihale bedeli olarak 355.953 kuruş ödemişti (19 Mart 1895). Hamamların hasılatı inşaat bedeli olan 558.000 kuruşun yarısını karşılayamayacak derecede 200.000 kuruş olmuştu³⁴.

21 Aralık 1907 tarihli temettü' vergisi nizamnamesinde deniz hamamları belediyeye ait olduğu halde vergisinin mütezimlerden alınacağı açıklanıyordu. Bu tarihten itibaren deniz hamamlarının birinci sınıfından 200, ikinci sınıfından 100, üçüncü sınıfından 50 kuruş temettü' vergisi tahsil ediliyordu³⁵. 1334/1915-1916 yılında şehremaneti deniz hamamları ihalesinden 135.100 kuruş gelir elde etmişti³⁶. 1925 Yılında Kınalı ve Burgaz adalarında erkek ve kadınlara mahsus iki, Beşiktaş'ta Osman Paşa Yalısı ile Çırağan Sarayı arasında erkeklere mahsus

³¹ BA, ŞD, Nr. 753/1, Lef 1-2.

³² BA, ŞD, Nr. 754/18,1-2. 1892 yılında Cısr-i Cedid hamamları belediye baş mühendisi Mehmet Efendi'nin nezaretinde 16.197,5 kuruşa tamir edilmiştir (BA, ŞD, Nr. 761/33). 1895'te Cısr-i Cedide bağlı deniz hamamları 1893'te harap olmuştu. Kış mevsimi geldiğinde çıkan fırtınalardan daha da harap oldu. Bu hamamların tamiri için sim mecdi 19 kuruş hesabıyla 23.639 kuruş para gerekeceği hesaplandı. Buna hamamların tamiri için Dahiliye'den Mahmut ve Ali Efendiler tayin edildiler (BA, ŞD, Nr. 770/20); ŞD, Şehremaneti, Nr. 831/4; 831/1; 811/17.

³³ BA, ŞD, Nr. 766/18.

³⁴ BA, ŞD, Nr. 773/M, Lef 1-3. Yine 1896 tarihinde Cısr-i Cedide bağlı deniz hamamlarının tamiri mecdi 19 kuruş hesabıyla 15.267,20 kuruş bedel ile ipekçiyan Farinik kalfaya verildi (BA, ŞD, Nr. 778/5).

³⁵ O.N. Ergin, *aynı eser*, IV, s.1955; İhsâiyât-ı Maliye 1885-1909, Ankara 2000, s. 36-37.

³⁶ O.N. Ergin, *aynı eser*, III, s.1539.

olmak üzere inşa edilecek deniz hamamları icara verilmek üzere ayrı ayrı müzayedeye konulmuştu. 13 Nisan tarihinde ilk ihale, 16 Nisan 1925 tarihinde kesin ihale yapılacaktı. İhale şartlarını öğrenmek isteyenlerin Levazım Müdüriyetine başvurmaları isteniyordu³⁷.

Deniz Hamamları ve Toplum

Mütareke yıllarında işgal kuvvetlerinin kadın ve erkeklerin beraber yıkandıkları deniz hamamları kurmaları nedeniyle kadınların işgalcilerin bir zevk vasıtası haline geldikleri, ahlaksızlığın yayıldığından yakınılmaktaydı. Hatta Türk halkını maddi kuvvetleriyle yok edemeyenlerin, manevi kuvvetlerle ahlakını bozdukları acı acı dile getirilmektedir. Türk illeri işgal altında kaldıkça ahlaksızlığın bir daha düzelmeyecek kadar bozulacağı da iddia ediliyordu. Mütareke sırasında Florya'da kadın, erkek karışık kullanılan deniz hamamının işgalin kalkmasından sonrada deniz mevsiminde açılması tartışmaları yeniden ortaya çıkardı. İstanbul valiliğinin Florya'daki karışık hamamların açılması için verdiği destek fuhuş ve ahlaksızlığın devlet eliyle teşvik edildiği yorumlarına yol açtı. Toplumda hükümetinde ilgisizliğinden iki büyük yara açıldığı bunlardan birinin fuhuş, diğerinin içki olduğu vurgulanıyordu. Buna karşılık çok eşliliğin yasaklanmaya çalışılmasıyla meşru bir kapının kapatıldığı, böylece fuhşun arttığı iddia edilmekteydi. Ayrıca yeni açılan umumhaneler ve deniz hamamlarının geçmişte ferdi ve gizli yapılan fuhşu kamuoyunun gözleri önüne serdiği şeklinde ağır bir suçlamada bulunuluyordu. Kadın ve erkeklerin çıplak deniz hamamına girmelerine, valiliğin işgalin sona ermesine rağmen devam ettirmesi doğru bulunmuyor, eğer bu özgürlük ise özgürlüğün bu derece genişliğinin diğer toplumsal alanlarda gösterilmesi isteniyordu. Hükümetin toplumu korumak için ahlaksızlığı himaye değil, taşkın özgürlükleri sınırlaması gerekmekteydi³⁸.

Ünlü İstanbul yazarlarından Sermed Muhtar Alus, geçen yüzyılın başlarında deniz hamamlarındaki yaşam konusunda bize renkli bilgiler vermektedir. Alus, Cisir-i Cedid'in Haliç tarafındaki çift, Kumkapı ve Samatya'da kadın ve erkeklere ayrılmış deniz hamamlarından söz ederken, Cisir-i Cedid'deki hamamlara sularının pisliğinden pek rağbetin olmadığını vurgular. Ondan öğrendiğimize göre; buralarda daha bir çok deniz hamamı bulunuyordu. Üsküdar'da Salacak'ta, Haydarpaşa rıhtım boyunda, Moda'da Şifa sahilinde, Fenerbahçe'de demiryolu istasyonunun eteğinde, Caddebostan'da vapur iskelesinin solunda çiftler deniz hamamları vardı. Erkek hamamları yalnız cumartesi günleriyle, akşam ezanından yatsıya kadar işler,

³⁷ *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Nisan 1341.

³⁸ K. Şahin, *aynı makale*, s. 251-252.

diğer zamanlar تنها olurdu. Kadın hamamları sabahtan akşama kadar çok kalabalıktı. Yeldeğirmeni'ndeki kibar Museviler yanlarında çocuklarıyla bu hamamların en sadık müşterileriydi. Moda hamamlarına İngiliz, Fransız, Alman kırması madam ve matmazeller devam ederlerdi. Fenerbahçe'deki hamamlar içlerinde en iyi olanlarıydı ki; Acıbadem, Çamlıca, Kızıltoprak, Feneryolu, Göztepe, Erenköy, Bostancı semtlerinde oturan Paşalar, Paşazadeler, beyler, hanımefendiler ve civarın ileri gelenleri bu hamamlara gelirlerdi. Bu hamamın erkekler tarafı dört köşe, üç yanı kapalı Marmara Denizi'ne bakan tarafı açıktı. Hamamın önünde atlamaya ve jimnastik yapmaya yarayan trapez, halkalar ve ipler bağlıydı. Denizden çıkanların yıkanması için geride insan boyunda bir şarap fıçısı ve içinde bir maşrapa vardı. Deniz hamamını çevreleyen soyunma hücreleri, sol taraftaki koridorda hatırlı kişilere mahsus iki büyük loca bulunuyordu. Hücrelerin fiyatı 60 para, localar ise 3 kuruştı. Kadın ve erkek hamamları arasında kontrolü yaşlı bir bekçi yapardı. Fenerbahçe deniz hamamının en ünlü müdavimleri arasında zamanın beden eğitimi hocaları Selim Sırrı Tarcan ve Faik Üstünlüman sayılabilir. Caddebostan hamamlarına ise sıradan insanlar giderlerdi³⁹.

Sıcak yaz günlerinde mahalle çocuklarının gideceği tek yer deniz kenarıydı. Kumkapı'daki Nişancı Mehmed Paşa Mahallesiindeki Nişancı Hamamları da çocukların rağbet ettiği hamamlardı. Burada karadan 50-60 adım ilerde kadın ve erkeklere ayrılmış iki deniz hamamı ile erkek hamamı yanında büyük bir deniz kahvesi bulunuyordu. Bunların üçü de direkler üstündeydi. Sahilden buralara tahta bir köprü ile geçilirdi. Kadınlar deniz hamamının dört yanındaki tahtalar denize, kuma saplanmıştı. Bütün bu masraflar, gayretler kadınların görünmemeleri içindi. İstanbul'un kibar kadınları, kızları ayaklarını denize dahi sokmazlar, kararmamak için şemsiyelerini ellerinden bırakmazlardı. Bu tahta deniz hamamları her yıl aynı yerde kurulur, sahibi bekçisi değişmez, üstelik her yıl aynı çürük, yosunlu tahtalar paslı çiviler kullanılırdı. Mevsim sonunda bunlar sökülür, bir arsaya yığılarak, üzeri katranlı bezle örtülerek gelecek seneye saklanırdı. Kadınlar hamamının çevresinde devamlı olarak bir bekçi, bir polis kayıkla dolaşır, yaklaşanlara düdük çalar, kimseyi buraya yaklaştırmazdı. O zamanlar kadınlar sıcak hamama gider gibi deniz hamamına bohça ile giderlerdi. Büyükler peştemallarını küçükler uçkurlu donlarını beraberlerinde getirirlerdi. Kadınlar göğüslerinden dizleri altına kadar peştemela bürünürler öylece denize girerlerdi. Deniz hamamı üstünde ortası açık kenarları tahtadan bir çatı vardı. Islanmış peştamal, havlular burada kurutulur, sonra da uzun ucu çatallı bir sıırıkla aşağı alınırdı. Geceleri kıyıda denize girenlere pek

³⁹ Sermed Muhtar Alus, "Eski Deniz Hamamları", *İstanbul İçin Şehrengiz*, İstanbul 1994, s.125-129.

karışan olmazdı. Çünkü 60 paralık deniz hamamının ücretini herkes ödeyemezdi. Birinci Dünya Savaşı yıllarında gündüz açıkta denize girmek yasaktı. Polis motoru dolaşır, denize girenlerin eşyalarını toplar, bunları motora koyarak karakola götürürdü. Böylece denize girenler cezalandırılmış olurdu⁴⁰.

Hamamları yapan ustaların gayrimüslim olmalarına karşılık, işleticilerin çoğunlukla Müslüman oldukları söylenebilir, inşa ve idareleri belediye tarafından iki veya üç yıl için açık artırma ile ihale edilen deniz hamamları, yaz başlarında özellikle akıntılı olmayan sahiller kıyından bir iskele ile ulaşılabilen 15-20 m. açığına kuruluyor ve sonbaharda sökülüyordu. Yalı sahiplerinin kendi binalarının yanına yaptırdıkları özel hamamlar ise sabitti. Deniz dibine çakılan kazıklar üzerine, suya dayanıklı keresteler ile her tarafı kapalı biçimde inşa edilen ve uzaktan yeni bir ambalaj sandığına benzeyen bu yapılar bir havuzla etrafındaki bir platform ve onun etrafında yer alan soyunma odalarından meydana geliyordu. Ayrıca hazır yiyecek ve meşrubat satılan bir büfesi ile suları kirletmeyecek şekilde yapılmış olan bir tuvaleti bulunuyordu. Özellikle derin yerlerde deniz hamamlarının sal ve fiçiler üzerinde yüzer durumda olanları da bulunuyordu. Ortada suya girilen havuzun derinliği genellikle 1.5 m'yi geçmiyordu. Ölçüleri bakımından üçe ayrılan deniz hamamlarının en büyükleri yaklaşık 20x30 m. boyutlarında, otuz soyunma odalı ve 12 kişilik ikinci bir özel yüzme havuzlu, en küçükleri ise 15x20 m. Boyutlarında 15 soyunma odalıydı ki; çoğunluğu, bu küçük tiptekiler teşkil ediyordu. Burada özellikle Deniz hamamlarıyla ilgili pek çok eserin kaleme alındığı da belirtilmelidir⁴¹.

Avrupa'da Deniz Hamamları

Avrupa'da deniz hamamları Osmanlı deniz hamamlarından biraz farklıydı. Avrupalılar üstü kapalı ve korunaklı yerler yerine açıkta yıkanırılar, kum üstünde güneşlenirlerdi. Elbiseleri koymak ve giyinip soyunmak için tekerlekli, iptidai bir karavana benzer kulübeler kiralarlardı. Önce idare gişesinden bilet ve havlularını alarak, kulübelere birine girerler, sonra tekerlekli kulübeğe bağlanan atla deniz kenarına gidilirdi. Kulübede soyunurlar,

⁴⁰ Mâlik Aksel, *İstanbul'un Ortası*, Ankara 1977.

⁴¹ Bu eserlerden bazıları şunlardır: Hüseyin Hulki, *Deniz Hamamları ve Kimler girmelidir?*, İstanbul 1310; Celal İsmail, *Deniz Havası ve Hamamları*, İstanbul 1317; Doktor Adanalı Ahmed Şükrü, *Denize Kimler Girebilir?*, İstanbul 1322; Selahaddin Ali, *Hamamlar*, İstanbul 1334. Deniz hamamlarıyla ilgili son yıllarda bir çalışma yapmış olan gazeteci Burçak Evren, deniz hamamlarıyla ilgili yalnızca bir küçük kitabın bulunduğunu yazmaktaysa da aslında Deniz hamamları konusunda kütüphanelerde bizim tesbit edebildiğimiz bir çok basma ve yazma eser bulunmaktadır. Burçak Evren, *İstanbul'un Deniz Hamamları ve Plajları*, İstanbul 2000, s. 208-212. Bu eserde konuyla ilgili bilgilerin bir çoğu S. Beyoğlu'nun "Osmanlı Deniz Hamamından Plaja", *Tombak Dergisi*, sayı:30 (Şubat 2000), s.6-11'den alınmıştır.

kadın ve erkekler omuzlarından itibaren diz kapaklarına kadar örten bir fanila giyerek, birlikte denize girerlerdi. Onlar denize yalnızca tedavi amacıyla güneş, kum ve sudan faydalanmak için değil, aynı zamanda zevk, eğlence ve spor için girerlerdi⁴². Osmanlı Devlet adamlarının da zaman zaman hastalıklarına şifa bulmak için Avrupa'daki deniz hamamlarına gittikleri tespit edilmektedir. Mesela, 1282/1865-1866 yılında, Re'fet Paşa ve yakınları Paris'e beş saat mesafede bulunan Trovil'deki deniz hamamlarında tedavi amacıyla bir süre kalmışlardır⁴³.

SONUÇ

Genellikle deniz hamamlarından denize giren Osmanlı toplumu mütareke döneminde İstanbul'a gelen Ruslar ve İngilizlerin Tarabya'da açıktan kadınlı erkekli denize girmelerine şahit oldu. Osmanlı vatandaşları da plaj denilen açık kumsallardan denize girmeye başladı⁴⁴. Böylece deniz hamamları yanında plajlardan denize giren insanlar her geçen gün arttı. Plajlar artarken deniz hamamları giderek azaldı. Nihayet 1970'li yıllarda deniz hamamları tarihteki yerlerini aldılar. Bugün ancak birkaç özel deniz hamamı İstanbul boğazının iki yakasındaki Said Halim Paşa, Kadri Paşa gibiyalılarda zamanın acımasızlığına direnircesine varlığını devam ettirmektedir.

Deniz hamamları hakkında arşiv belgelerine dayalı olarak yapılan bu çalışma bazı yeni bilgilerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bunlardan en önemlisi başlangıcı XIX. yüzyıla tarihlenen hamamların XVII. yüzyıldan önce varlığının ortaya konmuş olmasıdır. Deniz hamamlarının çok daha eski yüzyıllarda da varlığının tespiti ileride yapılacak çalışmalarla mümkün olabilir. Osmanlı insanının çeşitli sebeplerle denizden sosyal hayatta yeterince yararlanamadığı düşünülebilir. Yüzme eğitiminin, ancak geçen yüzyılın ortalarında toplumun gündemine gelebildiği belirtilmelidir. Ayrıca İstanbul Boğazı kıyılarından eskiden beri denize girmenin güvenlik amacıyla yasaklandığı görülmektedir. İstanbul'da deniz hamamlarından günde 1500-2000 kişinin faydalandığı düşünülmektedir. Hamamların işleticilerinin genellikle Müslüman, inşa eden ustaların ise gayrimüslim oldukları anlaşılmaktadır. Hamamların gözden ıraklığı

⁴² Enver Gutel," Deniz Banyoları", *Hayat Tarih Mecmuası*, Sayı:7 (İstanbul 1965) s.67.;K. Şahin, *a.g.m.*, s.248.

⁴³ BA, YEE, nr.44/95;44/93;44/111.

⁴⁴ 1921 yılında da Şehremanetinin Salı Pazarı, Beşiktaş, Moda, Kalamış, Makriköy deniz hamamlarını ihaleye çıkarttığı görülmektedir. Taliplere katı ihaleye katılmak üzere Beyoğlu Şehremaneti Levazım Müdiriyetine başvurmaları gazete ilanı ile duyuruluyordu (*İkdam*, 14 Nisan 1921, s.3; 10 Mayıs 1921, s.4).

ve ihtilatı önleyiciliği ön planda tutuluyordu. Deniz hamamları yüzmekten çok banyo almayı amaçlıyordu. Sağlık gayesiyle yapılan deniz banyolarında güneşte fazla kalmak pek rağbette değildi. Deniz hamamlarının gayrimüslimler tarafından daha çok kullanıldığı iddia edilebilir. Kamu mülkiyeti ve kontrolünde olan deniz hamamlarında insan sağlığı ve can güvenliğinin korunması en önemli öncelikti. Deniz hamamları sadece Osmanlı idare merkezi İstanbul'da değil diğer sahil yerleşimlerinde de yapılabiliyordu. Deniz hamamları Osmanlı toplumunun denizden faydalanmak için geliştirdiği oldukça ilginç ve pratik bir yaklaşım olarak göze çarpmaktadır.

UMUMÎ DENİZ HAMAMLARI HAKKINDA NİZAMNAME

16 Safer 1292 (24 Mart 1875)*

1.Madde: Deniz hamamlarının nizâmına tevfikân inşâ ve idareleri birer ve nihayet ikişer seneye mahsus olmak üzere, şehremâneti tarafından bil-müzâyede ihale ve iltizam olunacaktır.

2.Madde: Hususi olan deniz hamamları dahi nizâm-ı mahsûs ve resmine tevfikân Şehr emâneti tarafından verilecek ruhsat üzerine tesviye ve inşâ'a olunacaktır.

3.Madde: Mezkûr hamamlar üç kısma münkasım olup, îcâbı halinde tezyîd edilmek üzere şimdilik altmış iki adedden ibaret olacak ve kadınların denize girmek ihtimali olan yerlerde hamamlar çifte olarak yaptırılacak ve bunların beyni ses işitilmeyecek derecede biri birinden ba'îd bulunacaktır.

4.Madde: Zikr olunan aksam-ı selâseden birincisinin boyu kırk ve eni yirmi dört ve umûm için bulunacak havuzun boyu otuz ve eni on dört zira' olacağı gibi husûsi olmak üzere on iki kişilik başkaca bir havuz dahi bulunacaktır.

5.Madde: İşbu hamamlardan fevkalâde olarak umûm için yapılacak hamamın otuz aded locası ve bir büyük sofa yani havuzun etrafında ve localarınönünde gezinti mahalli ve bir kahvehane ile havuza hiçbir sûretle fenalık tecâvüz edip karışmamak üzere helâsı olacak ve bu da Cîs-i Cedid'de ve mücerred zükûre mahsus bulunacaktır.

6.Madde: İşbû hamamlar akıntılı mahalle yapılmasıyla beraber bir tarafın derinliği iki arşın ve diğer cânibin umku altı parmak olduğu halde zemini tahta pûşîdeli ve kenarları parmaklık olarak iki arşın umkunda bulunacak tarafı

İstanbul'a ve altı parmak olacak ciheti dahi Boğaziçi'ne doğru nazır bulunacaktır.

7.Madde: İşbu hamamlar suya dayanır sûrette, çürümez keresteden yapılacak ve bu da numaralı birbirine rabt olunur ve mevsimi hulûlünde bozulup saklanır sûrette tesviye edilecektir.

8.Madde: Aksâm-ı mezkûreden ikincisinin binası boyu otuz iki ve eni yirmi iki ve havuzunun boyu yirmi iki arşın bulunduğu halde husûsi olarak yirmi adet locası ve bir sofa ve kahvehane ile şerâit-ı meşrutaya tevfikan helası bulunacak ve bu kısmın biri zükûra ve diğeri inâsa mahsus olmak üzere Kadıköy'ü ve Büyükada ile Büyükdere ve Beşiktaş'da ikişer bâb olarak yapılacaktır.

9.Madde: Aksâm-ı mezkûreden üçüncüsünün ebniyesi boyu yirmi sekiz ve eni yirmi ve havuzunun boyu on sekiz ve eni on arşın bulunup on beşer loca ile bir sofa ve kahvehane ve şart-ı muayyen vech ile helâsi olduğu halde Salacak ve Bebek ve Ortaköy ve Kabataş, Üsküdar ve Çengelköy ve Tarabya ve Yeniköy ve Salıpazarı ve Eskiköprü ve Dâvudpaşa ve Çatladıkapu ve Yenikapu ve Ahûrkapu ve Üsküdar'da Ayazma İskeleyi ve Heybeli ve Kuleli ve Beykoz ve Yeni Mahalle ve İstinye ve Kuru Çeşme ve Kumkapu ve Samatya ve Makrîköyü ve Ayastefanos'da biri erkeklere ve biri kadınlara mahsus olarak ikişer ve Moda burnu ve Beylerbeyi ve Eski köprü ve Paşabahçe ve Hamam iskelesinde yalnız erkekler için birer aded olarak yapılacaktır.

10.Madde: Deniz Hamamlarının haricinde olarak deniz kıyılarında ve açıklarda denize girenler olduğu halde zabıta ve liman idaresi tarafından kemâkân men olunacaktır.

HAMAMLARIN İDÂRE-İ DÂHİLİYESİ

11.Madde: İşbu deniz hamamlarında müskirata dâir asla bir şey satılmayıp yalnız limonata ve bu gibi sâir meşrûbat-ı âdiye fûruht olunacak ve me'külâta müte'allik matbûh ve gayri matbuh-ı et'ime bulundurulacaktır. Ve serhoş ve bî-edeb eşhâs olarak gelenler; hamama kabul olunmayacak ve her bir hamama maaşı hamamlar hâsılatından te'diye olunmak üzere Şehremâneti canibinden birer çavuş konulup bunlar hilâf-ı nizâm ve mugayir-i âdâb-ı umûmiye bir gûna hâl ve hareket vuku'a getirilmemesine dikkat edecektir.

12.Madde: Hamamlarda müşteriler tarafından isti'mâl olunmak üzere verilecek numûneye tatbikan kısa donlar ve lüzûmu kadar havlu ve çıkmalar ve peştemâllar bulundurulacağı gibi, yüzme bilmeyenlere istenildiği halde öğretmek üzere bir muallim mevcûd olacaktır.

13.Madde: İşbû hamamlardaki husûsi localarda denize girecekler ister takımı hamamdan alsın isterse almasın nühâs akçe olarak üçer ve umûma mahsus olan havuza takımı hamamlardan alıp girenlerden ikişer ve kendi takımıyla yıkananlardan birer kuruş alınacak ve fakat zâbitân-ı askeriye ve zaptiyeden mülâzım ve yüzbaşılar ile küçük çocuklardan mezkûr ücretlerin nısfı ve çavuşa kadar neferât-ı askeriyeden onar para alınacaktır.

HUSÛSÎ HAMAMLAR İÇİN

14.Madde: Boğaziçi ve mahâl-i sâirede bulunan yalılar pîşgâhında yapılacak husûsi hamamları herkes istediği keresteden ve talep eylediği şekilde yapabilecek ve fakat altları mutlaka tahta döşenmiş ve cevânib-i erba'ası parmaklıklı bulunduğu halde bir buçuk arşından ziyâde derinliği olamayacağı gibi tahtında hey'et ve vaz'ı mutlaka yedinci maddeye muvafık olmak lâzım geleceğinden bu bâbda olan ta'rifâtı inşâ edecek kalfanın ahz edeceği ruhsat tezkîresine bend-i mezbûr aynıyle yazılacaktır.

15.Madde: Herkes hamamlarını hîn-i inşâda Şehremaneti'ne bildirerek nizâmına muvafık inşâ olunmuş idüğüne ruhsat tezkiresi bulunmadıkça yapamayacak ve yapan olursa Şehiremânet'i tarafından men' edilecektir.

16.Madde: Bu nizâma karşı bir dülger hamam inşâ edecek olur ise kendüsünden cezâ-yı nakdî istihsâliyle beraber muhaâlif-i nizam hareket etmiş bulunacağı cihetle hakkında mücâzât-ı kanûniye ifâ edilecektir.

Üç kısma münkasım dokuzuncu bendde muharrer şerâ'ite tevfi kan mevki'in kalabalığına göre yapılacak deniz hamamlarının mikdarı ve mahalleriyle envâ'ını mübeyyindir ⁴⁵.

⁴⁵ O. N. Ergin, aynı eser, IV, s.2141-2145.

Aksâm-ı selâseden birincisi fevkaledde Cısr-î Cedîd'de

Kıt'a

I

Kısm-ı Sâni

Kadı Karyesi'nde	Büyükada'da	Büyükdere'de	Beşiktaş'ta
1 zükûra mahsus	1 zükûra mahsus	1 zükûra mahsus	1 zükûra mahsus
1 inâsa mahsus	1 inâsa mahsus	1 inâsa mahsus	1 inâsa mahsus

Kısm-ı Sâlis

Salacak'da	Bebek'de	Kabataş'ta	Moda Burnu'nda
1 zükûra mahsus	1 zükûra mahsus	1 zükûra mahsus	1 zükûra mahsus
1 inâsa mahsus	1 inâsa mahsus	1 inâsa mahsus	

Üsküdar'da	Beğlerbeği	Çengelköyü	Tarabya'da
1 zükûra mahsus	1 zükûra mahsus	1 zükûra mahsus	1 zükûra mahsus
1 inâsa mahsus		1 inâsa mahsus	1 inâsa mahsus

Yeniköy'de	Eskiköprü	Çatladıkapu	Yenikapu'da
1 zükûra mahsus	1 zükûra mahsus	1 zükûra mahsus	1 zükûra mahsus
1 inâsa mahsus		1 inâsa mahsus	1 inâsa mahsus

Ahurkapu'da	Üsküdar'da Ayazma	Heybeliada'da	Kuleli'de
1 zükûra mahsus	İskelesi'nde	1 zükûra mahsus	1 zükûra mahsus
1 inâsa mahsus	1 zükûra mahsus	1 inâsa mahsus	1 inâsa mahsus
	1 inâsa mahsus		

Beykoz'da	Yenimahalle'de	İstinye'de	Kuruçeşme'de
1 zükûra mahsus	1 zükûra mahsus	1 zükûra mahsus	1 zükûra mahsus
1 inâsa mahsus	1 inâsa mahsus	1 inâsa mahsus	1 inâsa mahsus

Kumkapu'da	Samatya'da	Hamam İskelesi'nde	Makri Karyesi'nde
1 zükûra mahsus	1 zükûra mahsus	1 zükûra mahsus	1 zükûra mahsus
1 inâsa mahsus	1 inâsa mahsus		1 inâsa mahsus

Ayastefanos'da
1 inâsa mahsus
1 inâsa mahsus

Ortaköy'de
1 zükûra mahsus
1 inâsa mahsus

Salıpazarı
1 zükûra mahsus

Paşabağçesi
1 zükûra mahsus
1 inâsa mahsus

Davudpaşa
1 inâsa mahsus
1 inâsa mahsus

Kıta'ât

53

ÖZET

Bu makale, deniz hamamlarını ve Osmanlı sosyal hayatı içerisindeki yerini tanıtmayı amaçlamaktadır. Deniz Hamamları, deniz üzerinde dört tarafı kapalı, ortası havuz şeklinde yıkanma esaslı yapılardır. Bu çalışma deniz hamamlarının varlığını XVII. yüzyıla tarihlemektedir. Deniz hamamlarının sadece İstanbul'da değil, diğer sahil yerleşimlerinde de bulunduğu tespit edilmiştir. Deniz hamamlarında uyulması gereken kurallar, bunların vergilendirilmesi, halkın faydalanma usulleri, arşiv belgelerine de dayanarak anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Deniz Hamamı, Yüzme, Güneş Banyosu, Osmanlı Sosyal Hayatı.

ABSTRACT

This article aims to introduce sea bathings and their importance in the Ottoman social life. Sea bathings exist on the sea. These are covered, washing places which have a pool in the middle. This study shows that sea bathings have appeared in early XVIIth century. It is fixed that sea bathings are not only in Istanbul but also in different coasts of the Ottoman Empire. The rules of sea bathings, taxation and the methods of using these places explained according to archive documents.

Key Words: Sea bathing, Swimming, Sun bath, Ottoman Social Life.